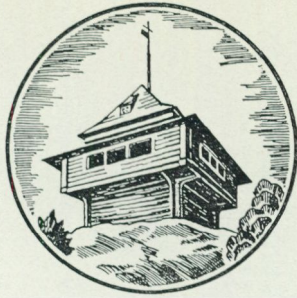

FATABUREN 1970

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1970

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1970

Redaktion: Christian Axel-Nilsson • Nils-Erik Bærendtz • Sam Owen Jansson
• Skans Torsten Nilsson

Layout: Torsten Stääf

Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1970

Pärmens färgbild: Takmålning i ett avträde vid von Echstedtska gården, Västra Smedbyn i Kila, målad omkr. 1765. Gården tillhör Värmlands museum, Karlstad.

Offentlig renhållning

Från vårt lands forntid har vi ingen kännedom om någon offentlig renhållning. Vid utgrävningar av bostäder från olika förhistoriska skeden noterar vi tacksamt, att den allmänt utbredda lortaktigheten gett oss möjlighet att via fädernas sopor nå en viss kunskap om dessa fäder. En kunskap, som skulle varit mycket klenare, om folk varit fallna för städning.

Några krav på ordnad renhållning har säkert inte heller rests i dessa tidiga samhällen, förrän de uppnått en sådan storlek och grad av hopträngt samboende, att livet till sist blivit outhärdligt utan vissa regler om undanskaffande av det grövsta avfallet från människor och djur. Man vill gärna tro att t. ex. perioder av bosättning i fornborgar skulle ha utvecklat en viss sedvanerätt på renhållningens område. Erfarenheter från kontinentens tidiga stadsbildningar har säkert också bidragit till utformningen av lagar och förordningar för människors samlevnad i tät bebyggelse, t. ex. sådana lagar som Bjärköarätten med rötter i vikingatidens Birka och andra samtida stadsbildningar i Norden. Bjärköarättens bestämmelser om renhållning återkommer obetydligt förändrade i den medeltida stadslagen, som med ändringar och tillägg kom att vara gällande ända tills den avlöstes av 1734 års lag.

Avsnitten om renhållning i dessa äldsta lagar gällde två saker, dels hemlighusen, dels gaturenhållningen. Om hemlighusen bestämdes att de skulle ligga minst tre fot från gatan och grannens gård. Den som byggde på annat sätt skulle riva ner det lilla huset och böta till målsägaren, kungen och staden. Så långt var nog alla överens. Men om hur man skulle förfara med hemlighusets produkter kunde det bli delade meningar. Genom att huset låg ett stycke in på tomten vann man att gatan hölls, om inte torr, så dock fri från grövre föroreningar. Lukten kom man inte ifrån. Men den var ändå så blandad med odörerna från stallarnas gödselhögar och träcken från de svin som rotade i gatornas avskrädeshögar, att den inte kan ha vållat någon speciell olägenhet.

Den danske historikern Frederik Troels-Lund har i sitt stora verk *Dagligt liv i Norden på 1500-talet* bland mycket annat också målande beskrivit sanitära förhållanden. Eftersom nyheterna på området varit få och viljan till utveckling föga påfallande, gäller det mesta av vad han berättar både om den föregående och en stor del av den följande tidsperioden. Problemet med hemlighusens undre regioner var alltså obehagligt levande och lösningen försvårades av det faktum, att allt arbete med dithörande

ting av gammalt i Norden ansågs för bödels- och rackargöra och därför helt otänkbart för andra människor att delta i. Troels-Lund ger ett exempel på det, när han berättar vad som hände en holländare vid namn Bernt, som flyttade in i Helsingör. Han hade varit van från sitt hemland att kunna hålla sin gård och gata ren och prydlig och tog sig för att själv göra rent under gårdens minsta hus. Ryktet om detta spred sig i staden, rådet sammankallades och beslöt att Bernt inte skulle tålas som borgare i staden, eftersom han hade fallit rackaren i ämbetet och gjort sig själv till rackare.

Till trots av den hårda domen mot Bernt Holländare var det nog inte så sällsynt att göra som han. Bestämmelser från Köpenhamn vid mitten av 1600-talet tyder på det. Där förbjödes vid strängt straff alla att utbära latrin och tömma den vid stranden, på torgen eller på andras gator. Många sådana förbud utfärdades i olika städer tid efter annan, men att gripa sig an med problemets kärna och organisera en regelbunden hämtning av latrin och anvisa bestämda platser för tömningen låg ännu fjärran.

Lika illa var det beställt med allt annat avfall som uppstod i hushåll, handelsupplag och verkstäder. Gator och gränder i de medeltida städerna måste under stora delar av året ha tett sig mera som avloppsdiken med sina svinstior, sophögar och allsköns bråte än som förbindelseleder för gång- och körtrafik. Redan Bjärköarätten sade ifrån, att den som inte byggde sina broar inom den tid fogden och rådet pålyste skulle böta. Detsamma gällde försummelse beträffande rengöring av

vägar och gator. Samma bestämmelser upprepades och utvecklades i stadslagen och senare i åtskilliga lokala föreskrifter. Medeltiden igenom och ännu fram emot mitten av 1600-talet ansågs, att varje husägare ansvarade både för renhållningen av gatan utanför huset och för dess broläggande. Med broläggning förstod man då en gatubeläggning av tvärgående slantar eller stockar, fästade vid underliggande stockar i gatans längdriktning.

Under hela perioden tycks broläggandet ha lämnat åtskilligt övrigt att önska i de flesta städer. Detsamma gällde renhållningen och det är därför inte så underligt, att patinemakarnas skrå var ett av de större i medeltidsstäderna. Patinor kallades de träsandaler med höga klackar och motsvarande klumpar under tåpartiet med vilkas hjälp det var möjligt att beträda en gata utan att sjunka i smuts till vristerna.

I Stockholm fick stadslagen tillskott av lokala bestämmelser, som ger en drastisk bild av förhållandena under 1600- och 1700-talen. Om någon i Stockholm dag eller natt kastade någon orenlighet framför sin grannes hus eller plank eller annars i gator och gränder, skulle vederbörande straffas med åtta dagars vatten och bröd, sades det 1636. Samtidigt förbjöds också att kasta ut vatten eller annan orenlighet genom fönster eller gluggar liksom att låta utlöpa »genom varje handa rännor och själva rännstenarna något tjockt, orent och fult vatten in på sin granne». År 1641 förbjöds användningen av trummor utanpå husen eller i ytterväggarna, genom vilka man som ett slags sopnedkast hällde slaskvatten och annat, som då rann ner i

rännstenarna. Denna utomordentliga bekvämlighet visade sig dock svår att utrota. Vid en inspektion fem år senare antecknades över 400 trummor, som då tydligen ännu användes.

»Torg och andre publike platser» skulle enligt en förordning 1703 hållas rena av åkarna, där t. ex. de som bodde på Norrmalm skulle svara för torget i den stadsdelen, medan åkarna på Södermalm höll dess torg rent. På motsvarande sätt gjordes med andra offentliga platser, broar osv. Detta arbete skulle åkarna utföra utan någon särskild betalning.

Men framför sina egna hus skulle var och en själv svara för renhållningen. Som en liten glimt ur tjänstefolkets liv antecknar förordningen, att om något legohjon sopar orenlighet in på grannens hus och gata, vederbörande skall plikta med 3 daler silvermynt av sin lön, »men haver det ingen lön, då straffas det med sex dagars fängelse». På 1690-talet (och 40 år senare) behövde det upprepas, att man inte fick låta sina svin gå lösa på gatorna, vare sig i staden eller på malmarna och att det stod var och en fritt som påträffade en kringspringande gris att fånga och behålla den. Man kämpade också mot oskicket att kasta döda djur på gatorna eller i vatten, »där de icke strax avflyta kunna». För att klara av sådana händelser, som tydligen inte var sällsynta, skulle staden leja några särskilda personer att för en billig lega bortföra kadaver, och dessa personer fick ej vägra att befatta sig med dylika uppdrag.

Det kontinentala skicket att belägga gator med sten trängde mycket långsamt upp i Norden. I Köpenhamn är åtminstone enstensättare känd från

mitten av 1400-talet. I Stockholm strävade myndigheterna ännu tvåhundra år senare med att söka få stensatta gator, men någon verklig framgång hade de inte, eftersom man alljämt sökte förmå varje husägare att lägga sin bit och kvalitén därigenom blev alltför skiftande. Detta trots att själva arbetet tydligen i allmänhet verkställdes av yrkeskunniga stensättare. I Stockholms byggnadsordning av 1725 framhålles särskilt, att gatorna måste läggas med jämna och av gatuläggarna utsedda stenar, icke med små eller kullriga. Rännstenarna skulle läggas av huggen sandsten, men de rännstenar, »som gå tvärt över gatorna, måste vara av breda gatustenar, såsom ock icke tvärdjupt nedlagda, börandes hörnhusen såväl deras reparation som renhållande vidkännas».

Ett första försök till centraliserad renhållning i Stockholm tog magistraten i Stockholm 1661, när den föreskrev att staden skulle hålla hästar och kärror, som dagligen gå omkring, liksom prämar i hamnen, där orenligheten kan läggas och bortföras. För detta skulle var husägare betala ett mindre förskott. Experimentet upphörde mot slutet av 1670-talet såsom alltför dyrbart för stadskassan. Som tidigare fick rännstenarna överta funktionen att flytta åtminstone den rinnande smutsen. Byggnadsordningen för Stockholm 1736 sade bland annat, att »emot gator och gränder, eller publike platser, skola avträden ingalunda sättas, ej heller böra utur kök och förstugor, rännor så högt ifrån gatan sättas, att de förbigående därigenom på något sätt besväras, utan böra sådana rännor hava sitt utlopp hart vid rännestenen».

1. Latrinbärning i Stockholm. Teckning i ett brev 1828.

På 1720-talet hade förnyade ansträngningar gjorts att överflytta fastighetsägarnas skyldigheter på en renhållningsentreprenör, men inte förrän 1774 blev denna tanke verklighet. Då anställdes en entreprenör på tio år med skyldighet att hålla gatorna rena och under vintern fria från is samt att bortföra orenlighet från gator och gårdar. Transporten från staden skulle ske med båtar, som lades vid Skeppsbron och Riddarholmen. Efter de tio åren antogs en ny entreprenör, som efter en kort tids verksamhet gick omkull, varefter allt återgick till det gamla med skyldighet för husägarna att själva ombesörja renhållningen.

Då framträdde flera mindre företag och erbjöd sina tjänster, bland annat den beryktade arbetsinrättningen, vars hjon ålades att sopa gator och hämta latrin. Enligt reglerna skulle latrinhämtningen ske nattetid eller tidigt om morgnarna, men detta efterlevdes dåligt. Följden var att huvudstadens invånare under en mycket lång period ända fram till slutet av 1850-talet när som helst på dygnet riskerade att möta dessa obeskrivliga transporter, med två hjon bärande en

nödtorftigt täckt latrintunna på en stång mellan sig på väg till ett av de stinkande upplag, som var anvisade i staden, de s. k. flugmötena.

Entreprenörernas bristande förmåga att hålla staden ren föranledde många klagomål i pressen, och speciellt i samband med de stora koleraepidemierna 1834 och 1853 höjdes många röster med krav på förbättrade sanitära förhållanden. Inte förrän 1859 fattades dock det avgörande beslutet att kommunen i fortsättningsen själv skulle ta ansvaret för avträdesrenhållningen. Staden anställde en direktör, vars första åtgärd blev att avskeda all tidigare använd arbetskraft och själv anskaffa ny personal för det så nödvändiga, men av allmänheten djupt föraktade arbetet. Under 1860- och 70-talen genomfördes också successivt den reformen att avträdeskärlen, som tidigare varit av mycket varierande och enkelt slag, utbyttes mot standardiserade kärl av plåt.

Staden hade 1849 inköpt Fjäderholmarna i Stora Värtan ett stycke öster om staden för att användas till upplagsplats för latrin och för dennas beredning till gödsel. Råvaran, delvis blandad med sopor, utforslades till öarna i pråmar, som mellan färderna låg förtöjda i närheten av nuvarande Nybroplan och vid Stadsgården. Under sommaren tömdes de snabbt och regelbundet, men under vintrarna, när isen hindrade framfarten, forslades hela pråmflottan in och fylldes så småningom till brädden med sitt stinkande innehåll. Blev isvintern svår och pråmarna fulla, återstod inte något annat än att »slå i stora pråmen», dvs. tippa eländet direkt i sjön.

För att avhjälpa missförhållandena

2. Renhållningshjon
från Dählströmska
arbetsinrättningen.
1858.

med latrinhanteringen började man sända allt större kvantiteter ur staden per järnväg ända till slutet på 1880-talet, när stadens då nyanlagda sopstation vid Lövsta började ta emot också latrinerna för förvandling till pudret, ett gödselmedel bestående av latrin och torvströ. Pudretten och förmultnade sopor av annat slag såldes sedan till jordbrukare och forslades med pråmar till kunderna i Mälardalen och stora delar av Stockholms skärgård. Vid tiden före första världskriget återgick på detta sätt omkring 1 000 pråmlaster årligen till lantbruket som jordförbättringsmedel. Största antalet hämtade latrinkärl var 1907, när nästan 700 000 kärl hämtades på ett år. Därefter sjönk antalet långsamt, allteftersom vattenklosetterna övertog hanteringen. Den första vattenklosetten i Stockholm installerades 1883.

Det första vattenverket i Stockholm togs i bruk 1861, och 1864 började man anlägga den första avloppsledningen. Därmed började förutsättningar skapas för en verklig gaturenthållning. Ännu vid denna tid rådde alltså i mångt och mycket fullkomligt me-

deltidsmässiga förhållanden i fråga om spillvatten. Allt smutsvatten rann fortfarande i rännstenarna sakta sin väg mot närmaste vattendrag. På några håll förekom övertäckta rännor, s. k. skvalbänkar. En insändare i Dagens Nyheter 1871 beskriver förhållandena vid Klara Strandgata alldeles intill den då nya och eleganta Centralstationen. Han ansåg sig där finna ett utmärkt prov på »kommunalsvineriet, ty icke nog med att det tillströmmande rena vattnet genom den på Vattugatans norra sida löpande rännilens sankt läge och dåliga anläggning bliver dagligen stående långt uppe på gatudelen, utan därtill kommer att den därstädes för överflödsvattnets upptagande anbragta trätrumman rengöres högst sällan, och då alltid mellan klockan 8 och 9 förmiddagen, varefter den från samma trumma upptagna orenlighet får kvarligga på gatan tills långt fram på dagen, till stor men för syn- och luktorganen hos förbigående och kringboende, att ej tala om det obehagliga uti att kanhända komma i personlig beröring med dessa ättehögar».

Tycker man att detta låter föga värdigt landets huvudstad, så må man veta att förhållandena i rikets övriga städer var om möjligt ännu sämre. Stockholm har här tagits som exempel på problemen kring den offentliga renhållningen och de trevande kommunala försöken att komma till rätta med de allt besvärligare förhållandena i en växande stad. Förhållandena här var dock trots allt bättre än på många andra håll. Stockholm fick därför i mycket tjäna som förebild, om också vissa nyheter infördes tidigare på andra ställen. Så till exempel hörde Jön-

3. Packartorget, nuvarande Norrmalmstorg med ett av Stockholms s. k. flugmöten bakom planket t. h. På bilden synes också några av renhållningshjonen med sina latrintunnor. Akvarell i Uppsala universitetsbibliotek.

köping till de första att ordna ett avloppsnät.

Frågan om gatubeläggnings art var högst betydelsefull för möjligheten att hålla ytan ren. Den gamla beläggningsen med kullersten lämnade mycket övrigt att önska i det avseendet. I Stockholm försiggick sedan mitten av 1800-talet ett målmedvetet arbete med att söka utbyta kullerstenen mot huggen sten och att lägga ordentliga trottoarer för fotgängarna. På gator man inte direkt hann med eller inte hade råd att stenlägga infördes en beläggning med krossad sten, makadam, blandad med finare material. Stenläggandet var ett dyrbart arbete, som långsamt genomfördes i den ena staden efter den andra. I t. ex. Malmö var 1912 blott en fjärdedel av gatorna belagda med huggen sten, lika mycket med fältsten och resten med makadam.

Den redan i Bjärköarätten och stadslagen fastslagna ordningen med

fastighetsägarna som ansvariga för gatornas renhållning diskuterades tid efter annan. Många ansåg att väl inte bara husägare utan också andra människor hade glädje av rena gator, varför kostnaden borde bäras gemensamt av alla invånarna och kommunerna överta ansvaret. Detta genomfördes i Stockholm 1895, men i många andra städer har en sådan reform dröjt betydligt längre.

Efter 1895 övertog Stockholms renhållningsverk successivt gatuhållningen från de privata entreprenörer, som dittills hade utfört arbetet. År 1910 var övertagandet helt genomfört, vilket gjorde det möjligt att bedriva arbetet på ett mera systematiskt och effektivt sätt än tidigare. Vid den tiden utfördes följande gatuarbeten. På morgnarna rengjordes stadens gator genom sopning, de mest trafikerade varje dag och de övriga efter behov. Sopningen utfördes efter bevattning med hästanspända sopmaskiner

på körbanorna och för hand med långa björkriskvastar på trottoarerna. De talrika makadamgatorna skrapades och sopades, när de blivit skadade av regn, och bevattnades, när de i torrperioder åstadkom alltför mycket damm. Den typen av gatubeläggning tycks ha vållat renhållningspersonalen svåra bekymmer. I arbetet ingick också att sanda en del av de stensatta gatorna för att hindra hästarna från att halka. Tvåhundra sjuttiosju man och nittiotre hästar bortförde då varje morgon ca 130 ton sopor från stadens gator.

Under tiden kring sekelskiftet infördes en nyhet i gaturenhålningen genom att en ökande skara arbetare utsändes för att sopa gatorna också på dagen. Var arbetare tilldelades ett visst distrikt och hade till sin hjälp en speciell kärra för sopornas uppsamling. Vid samma tid placerades också för första gången papperskorgar »å stadens förnämligare platser».

Vintertid fick arbetet givetvis en helt annan karaktär. Extrafolk och reservhästar fick inkallas, och alla krafter sattes in på att försöka avlägsna snön – dock helst på så vis att tillräckligt mycket blev kvar att erbjuda gott slädföre. Vintern 1908–09 tycks ha erbjudit speciella problem genom de ovanligt stora snömängderna. Stockholms renhållningsdirektör Karl Tingsten skrev 1911 en historik över stadens renhållningsväsen, ur vilken en stor del av de här återgivna uppgifterna är hämtade. Han beskriver snömängden, vilken forslades bort från gatorna 1908–09, som en snöboll med 120 meters diameter, alltså 15 meter högre än Klara kyrktorn eller en rymd 40 gånger Riddarhuset! All

den snön togs bort enbart med hjälp av handkraft och hästar plus en och annan nymodig lastbil.

Snöplogning av vägar var under långliga tider den enda form av organiserad, samfäll renhållning, som förekom utanför städernas hank och stör. Renhållning på landsbygden förblev i övrigt mycket länge en privat angelägenhet, men att hålla vägarna fria för trafik var en för stor uppgift för det enskilda initiativet. Gästgivareordningen av den 12 december 1734 sade bland annat, att det »efter stort snöfall, eller urväder, ålåg närmaste allmoge å landet att ofördröjligen skotta de allmänna landsvägar, där så stora snödrivor kunna finnas, att de resande ej bekvämligen kunna fortkomma». I byarna organiserades därför vanligen snölag med uppgift att hålla bestämda vägsträckor farbara. Inom laget fördelades arbetet genom att en budkavel, »plogklubba», gick på tur mellan lagets medlemmar. Vid snöfall var då den tillfällige innehavaren av plogklubban skyldig att rycka ut och ploga vägen. Flera sådana plogklubbor och uppgifter om sådana är bevarade från olika delar av vårt land.

Om avträdes- och gaturenhålning vållat bekymmer, som avspeglat sig i lagar och förordningar redan under tidig medeltid, så tog man i stället lätt på frågan om hushållssopor. Det dröjde t. ex. ända till 1850 innan myndigheterna i Stockholm skärpte bestämmelserna om sopornas hantering. Ansvar för denna vilade på fastighetsägarna, som antingen själva eller genom entreprenörer skulle ombestyras att soporna omhändertogs i fastigheterna och med lämpliga mellanrum

forslades därifrån. Bland annat skulle det finnas soplårar på gårdarna att tömmas en gång i veckan under sommarhalvåret och minst en gång i månaden under resten av året. Efterlevnaden av bestämmelserna kontrollerades dock inte så noga och det hände därför att sopor fortfarande kunde hamna i högar på gårdarna eller i rännstenen. Nya stadgor kom till – ordningsstadga för rikets städer 1868 och hälsovårdsstadga för riket 1874.

Ordningsstadgan 1868 bestämde att gator, torg och allmänna platser, med tillhörande trottoarer, rännstenar och avloppstrummor skulle rengöras på tider som magistraterna beslöt. Detsamma gällde portar och gårdsutrymmen. Stadgan förbjöd allt kastande av sopor och avfall i sjöar, kanaler eller vattendrag. Dock fick alltjämt flytande ämnen utsläppas i rännstennarna, om de inte luktade elakt. Om det ansågs nödvändigt, kunde magistraten meddela särskilda bestämmelser för fabriker och andra anläggningar, som förbrukade stora mängder vatten.

Hälsovårdsstadgan 1874 ålade hälsovårdsnämnderna i städerna att bland annat ägna särskild omsorg åt att kommunerna genom sina anordningar skulle underlätta bortforslingen från städerna av avträdesämnen och avskräde från gårdar och gator och annan dylik orenlighet, så att någon brist i renhållningen inte skulle uppstå genom svårighet att få sådana ämnen avlägsnade.

På 1870-talet bildades flera renhållningsbolag i Stockholm, som förutom de tidigare entreprenörerna tecknade kontrakt med fastighetsägarna om sophämtning. På 50- och 60-talen tömdes soporna i pråmar, som staden

tillhandahöll i Mälaren och Saltsjön. Pråmarna bogserades dagligen bort av ångbåtar till bestämda upplagsplatser, där soporna tömdes. Efter kompostering såldes sedan det mesta avfallet som gödsel. På vintern, när isen hindrade sjöfarten, fick soporna i stället tömmas på bestämda platser i staden, t. ex. i Tantolunden, Vanadislunden, Träskängen vid nuvarande Roslagstorg och på platsen nedanför Rosenlunds ålderdomshem m. m. Med den alltmer ökande sopmängden var det klart att denna avstjälpning inom staden inte skulle kunna fortsätta, och 1885 inköpte staden efter mycket letande egendomen Riddersvik och Löfsta för att där inrätta en sopstation. För transporten dit anlades tre inlastningsstationer i Stockholm. Löfsta fick järnväg till Spånga, speciella järnvägsagnar anskaffades och vid Löfsta byggdes en stor viadukt, från vilken soporna tömdes i en enorm kompost. För latrinens oskadliggörande byggdes en pudretfabrik. Med den sammansättning sopmassan då hade och med de möjligheter som stod till buds att avyttra slutprodukten till jordbruket, ansågs det ännu bäst att försöka förvandla soporna till jordförbättringsmedel. Mängden skräpsopor var dock så stor, att man redan 1901 måste anlägga en särskild förbränningsugn för att inte upplagen skulle svälla för mycket. Under de närmast följande åren projekterades och uppfördes fyra stycken förbränningsugnar, så konstruerade att värmen från dem tillvaratogs för framställning av ånga och elektrisk kraft.

Under 1900-talets gång har, som vi alla vet, en mängd förändringar skett, som på olika sätt påverkat den offent-

liga renhållningen. Städernas avloppssystem har byggts ut i tidigare okänd grad, vattentoaletterna har så gott som fullständigt slagit ut torrklosetterna, och renhållningen inom den sektorn har förvandlats till ett problem hur man på bästa sätt skall rena avloppsvattnet. Städerna har vuxit oerhört under perioden, samtidigt som den stigande levnadsstandarden medfört en ännu större ökning av sopmängden per individ. Som exempel kan nämnas att Stockholm 1920 hade 95 000 ton sopor, medan sophögen 1957 hade vuxit till 250 000 ton pr år. Den ökande biltrafiken har medfört vidgade krav på gaturenhållningen vintertid både i städerna och på landets alla övriga vägar. Här har ju samtidigt skett en mekanisering av arbetet, så att nu nästan ingenting görs manuellt.

År 1958 trädde en lag i kraft om skyldighet att renhålla gata m. m. Där stadgas att »renhållning i stad inom område, för vilket stadsplan fastställts, av gata, torg, park och annan sådan allmän plats samt allmän väg åvilar staden». Principen är alltså att städerna skall svara för sin gaturenhållning. Men fastighetsägare kan under vissa förutsättningar åläggas av stadsfullmäktige att svara för gångbanornas renhållning. Och fortfarande är det bara ett fåtal av våra städer som själva svarar för den detaljen. Det kan ju vara av ett visst kuriöst intresse för fastighetsägare att veta, att när de sopar sina trottoarer, så fullföljer de en ungefär tusen år gammal tradition här i landet.

Källor och litteratur:

- Bjärlökarätten, Holmbäck, Åke & Wesén, Elias, Svenska Landskapslagar V. Upps. 1946.
- Sveriges Stadz-Lagh . . . Åhr 1618. Sthlm 1730.
- Förordning om Allmänne Gators och Gränders samt Torgz och Publique Platzers tilbörilige renhållande jämte annat mer som här til hörer. Sthlm 1703.
- Publication och Förordning om Gators och Gränders renhållande den 22 Dec. 1732. Sthlm.
- Sveriges Rikes Lag . . . Åhr 1734. Sthlm 1736.
- Gästgifware-Ordning den 12 Dec. 1734.
- Förnyad Bygnings-Ordning för Stockholms Stad den 12 Jul. 1736.
- Ordnings-Stadga för Rikets Städer, den 24 mars 1868.
- Kongl. Maj:ts nådiga Helsowårdsstadga för riket, den 25 september 1874.
- Svensk Författningssamling nr 68 1874.
- Lundin, Claes & Strindberg, August*, Gamla Stockholm. Sthlm 1882.
- Tingsten, Karl*, Stockholms renhållningsväsen från äldsta tider till våra dagar. Sthlm 1911.
- Malmö. En skildring i ord och bild av stadens utveckling och nuvarande tillstånd. Malmö 1914.
- Tingsten, Karl*, Det torra stadsavfallets avlägsnande, i Svenska Stadsförbundets tidskrift, h. 1-2, 1915.
- Tingsten, Karl*, Fyrtio år i stadens tjänst. Sthlm 1933.
- Hansson, Hans*, Avlopp och vatten i det gamla Stockholm, i Rörinstallatören aug. 1940.
- Troels-Lund, Frederik*, Dagligt liv i Norden på 1500-talet, II. Sthlm 1945.
- Renhållningsväsendet i Landskrona 1899-1948, redogörelse utarbetad av A. Munck af Rosenschöld. Landskrona 1950.

Sleipner. Stockholms storstädare under 50 år. Sthlm 1950.

Renhållning, Sop- och latrin. Utredning av kommitté tillsatt av tidskriften Hygienisk Revy. Upps. 1957.

Ren stad. Stockholms stads renhållningsverk etthundra år. Sthlm 1959.

Vattenverket 100 år. Minnesskrift utgiven av Stockholms gas- och vattenverk i samarbete med Stockholms stadsmuseum. Sthlm 1961.

Schütz, Fredrik, Teknikens utveckling i det gamla Stockholm, i Sankt Eriks Årsbok 1964.

SUMMARY

Public refuse disposal

Already the oldest Swedish codes of town laws, the Bjärköa-Law which was valid for the first towns of the Early Middle Ages, and the town laws of the High Middle Ages, contain provisions and regulations regarding street-cleaning and refuse disposal in the towns. It is prescribed that the privies must be built at least three feet from the street or the neighbour's house, and that the house-owners are responsible for the paving and the scavenging of the streets adjacent to their houses. The actual collection and disposal of the refuse should be handled by the hangman, the knacker and their helpers.

The handling of the refuse was regarded as something shameful, and this attitude has remained more or less unchanged almost up to the present times. The result was that towns and cities up to the middle of the 19th century and even later existed under miserable sanitary conditions. Around the middle

of the last century towns began to lay down drains and sewers, until then all liquid filth ran along the gutters while excrements and street and household refuse, when collected at all, were heaped in mounds inside the towns or in their immediate vicinity. Only in a few cases was it possible to transport the refuse on the water to more distant places. From the middle of the 19th century the towns also tried by stone-paving and macadamizing the streets to facilitate scavenging. In 1895 the Stockholm city council took over the responsibility for the street-scavenging in this city, but it was not until 1958 that this system was confirmed by law valid for all Swedish towns.

Stockholm had its first proper refuse disposal plant in 1885, which, by the way, is still in use. It was first arranged for turning the refuse into soil-improving substance, but from 1901 it was found to be more convenient to burn the refuse.